

Paweł Lesiński¹

Społeczny wymiar własności prywatnej w kontekście art. 14 ustawy zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec

Słowa kluczowe: konstytucja Niemiec, państwo socjalne, odpowiedzialny właściciel, własność prywatna

Keywords: German constitution, social state, responsible owner, private property

Streszczenie

W przedstawionym artykule podjęto próbę wykazania, że instytucja własności prywatnej w rozumieniu art. 14 konstytucji Niemiec przewiduje prawa, ale i obowiązki zarówno w stosunku do obywateli jak i do szeroko rozumianych władz państwa. Z jednej strony zawiera klasyczną zasadę ochrony własności prywatnej. Z drugiej jednak wprowadza obowiązki, przede wszystkim wobec właściciela i ustawodawcy. W przypadku właściciela obowiązki te sprowadzają się do wykonywania prawa własności przy uwzględnieniu dobra ogółu. Ustawodawca natomiast wypełniając treścią prawo własności powinien kreować sprawiedliwy porządek społeczny. Nakreślony w artykule społeczny wymiar własności prywatnej z art. 14 konstytucji RFN dowodzi również tezy, że instytucja ta jest wyrazem poszukiwania równowagi. Jest więc próbą znalezienia odpowiedniego balansu między interesem jednostki a interesem wspólnoty. Dla wykazania powyższych tez w artykule odwołano się do poglądów przedstawicieli niemieckiej doktryny oraz orzeczeń Federalnego Trybunału Konstytucyjnego i Federalnego Trybunału Sprawiedliwości. Potwierdzenie wpływu norm konstytucyjnych wykazano natomiast na przykładzie wybranych uregulowań ustawowych.

¹ ORCID ID: 0000-0001-6522-3625, doktor, Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych i Prawa Rzymskiego, Wydział Prawa i Administracji, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. E-mail: pawel.lesinski@umcs.pl.

Abstract**Social dimension of private property in the context of art. 14 of Basic Law for the Federal Republic of Germany**

The article is an attempt to prove that the regulation of private property provided for in art.14 of German constitution refers to the rights and obligations of both citizens and state authorities. First, it safeguards the protection of private property. Second, it provides duties, primarily, of the owner and legislator. The owner should then use his or her private property respecting the common good at the same time. The legislator should define the private property while creating the just social order. The social dimension of private property analyzed in the article proves that it forms an attempt to find the right balance between the rights of individuals and the rights of community. The article analyzes adequate views of German scholars, but also the judgements of Federal Constitutional Court and Federal Court of Justice. The influence of art. 14 on the legal order is presented on the example of chosen legal norms.

✱

I. Uwagi wstępne

Własność prywatna jest jedną z najważniejszych wartości w życiu człowieka, nierzadko wyznacza jego pozycję społeczną. Własność prywatna jest również podstawą gospodarki wolnorynkowej – systemu ekonomicznego przyjętego w większości państw świata. Funkcjonowanie własności prywatnej może jednak generować zjawiska negatywne, np. konflikty interesów między bogatymi a biednymi wywołane różnicami majątkowymi. Występowanie tych napięć zaowocowało poszukiwaniem sposobów ich opanowania. Pojawiła się więc społeczna nauka Kościoła, a później koncepcje państwa dobrobytu i społecznej gospodarki rynkowej². Własność prywatną zaczęto postrzegać także w kontekście jej społecznego oddziaływania. W niniejszym artykule podjęto próbę dowiedzenia, że również konstytucyjne pojmowanie własności prywatnej

² Więcej: M. Łuszczczyńska, *Katolicka Nauka Społeczna – doktryna „per se” czy „per participationem”*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2012, nr 17, s. 89–102.

w Niemczech wpisuje się w ten nurt. Krótkie i konkretne stwierdzenie: *Eigentum verpflichtet*³, ma duże znaczenie dla całego porządku prawnego i społecznego RFN. Z jednej strony opiera się on na gospodarce wolnorynkowej i własności prywatnej. Z drugiej jednak akcentuje się w nim jej rolę i oddziaływanie społeczne oraz dopuszcza istotne ograniczenia w dysponowaniu nią⁴.

II. Własność prywatna jako prawo podstawowe

Gwarantujący konstytucyjne prawo własności art. 14 należy do zawartego w art. 1–19 katalogu praw podstawowych (*Grundrechte*)⁵. Zbiór ten spełnia w ustroju prawnym i politycznym Niemiec rolę szczególną, przesądza bowiem o adaptacji określonego systemu wartości. Zgodnie z wyrokiem Federalnego Trybunału Konstytucyjnego (dalej: FTK) z 15 stycznia 1958 r., konstytucja niemiecka pod względem wartości nie jest aktem neutralnym, opiera się na godności, równości i wolności. W centrum jej systemu aksjologicznego znajduje się zaś jednostka ludzka rozwijająca się w sposób swobodny, ale czyniąca to w ramach wspólnoty społecznej⁶. Prawa podstawowe uznać należy natomiast za swoiste apele i „pryncypia” (*Prinzipien*) mające wpływ na działalność władzy publicznej oraz relacje między współobywatelami. W zgodzie z nimi powinny również pozostawać normy niższego rzędu⁷.

³ „Własność zobowiązuje”. O ile nie wskazano inaczej, użyte w tekście artykułu słowo „konstytucja” oraz przytoczone przepisy prawa odnoszą się do niemieckiej ustawy zasadniczej. Zaznaczenia wymaga, że wszędzie tam, gdzie odniesiono się do przepisów konstytucji RFN korzystano z następującego tłumaczenia: *Konstytucja Niemiec*. tłum. B. Banaszak, A. Malicka, Warszawa 2008.

⁴ Za inspirujące rozmowy, które stanowiły fundament dla napisania niniejszej wypowiedzi, autor chciałby podziękować Panu prof. dr. Martinowi Borowski z Wydziału Prawa Uniwersytetu w Heidelbergu.

⁵ O tradycji praw podstawowych w Niemczech, więcej: D. Janicka, *Ustawa zasadnicza w praktyce Republiki Federalnej Niemiec (1949–1989)*, Toruń 2009, s. 128–129.

⁶ U. Di Fabio, *Grundrechte als Werteordnung*, „Juristen Zeitung”, 9. 01.2004, Jahrg. 59, Nr. 1, s. 1. M. Bożek, *System Konstytucyjny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2017, s. 23, 35. Wyrok FTK z 15 stycznia 1958 r., sygn. akt 1 BvR 400/51, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv007198.html#Rn032> (3.09.2020).

⁷ Podstawą normatywną jest tu art. 1 ust. 3, stanowiący, iż prawa podstawowe wiążą bezpośrednio ustawodawcę, organy władzy sądowniczej i wykonawczej. G.-J. Glaeßner,

Prawa podstawowe ze swej natury i założenia cechuje duża abstrakcyjność i pojemność, ale także spore znaczenie polityczne. Są one odbiciem kultury prawnej i społecznej narodu niemieckiego. Ich pierwszorzędną funkcją jest ochrona obywatela przed nadużyciami ze strony państwa⁸. Co ważne, z katalogu praw podstawowych (jak i całości norm niemieckiej ustawy zasadniczej) wyłania się obraz jednostki żyjącej w społeczności, mającej w niej prawa, ale również i obowiązki. Jest to podstawa do pełniejszego rozumienia wszelkiego rodzaju „społecznych obowiązków”, które wynikać będą z konstytucji, w tym z art. 14⁹.

Własność prywatna jest jednym z praw podstawowych, jej przyjęcie stanowi deklarację niemieckiego ustrojodawcy w jakim kierunku kształtowany winien być ustroj gospodarczy i społeczny państwa¹⁰. Rozważań o konstytucyjnym prawie własności na gruncie niemieckim nie można wobec tego odebrać od klauzuli państwa socjalnego przyjętej w ustroju RFN. Bez wątpienia niemiecki porządek ekonomiczny oparty jest na gospodarce rynkowej. Jest ona jednak rozwijana w ramach „socjalnego państwa prawnego”¹¹. Ustrój

Grundrechte und die Werteordnung des Grundgesetzes, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1, s. 15–16. O prawach podstawowych więcej: R. Alexy, *Die Konstruktion der Grundrechte*, [w:] *Grundrechte, Prinzipien und Argumentation*, red. L. Clerico, J.-R. Sieckmann, Baden-Baden 2009, s. 9. Warto wskazać, że nieodzwoną częścią systemu praw podstawowych w Niemczech jest również ich dookreślanie i wykładnia przez organy orzecznicze, przede wszystkim przez FTK.P. Tuleja, *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997, s. 61. U. Kischel, *The Codification of Human Rights at the National and International Levels in Germany*, [w:] *Codification in International Perspective*, red. Wen-Yeu Wang, Heidelberg-New York-Dordrecht-London 2014, s. 257.

⁸ R. Grawert, *Das Grundgesetz im Lichte seiner Grundrechte*, „Der Staat” 2010, No. 4 (49), s. 512, 523–524. M. Borowski, *Abwehrrechte als grundrechtliche Prinzipien*, [w:] *Die Prinziptheorie der Grundrechte*, red. J.-R. Sieckmann, Baden-Baden 2007, s. 81.

⁹ M. Raff, *Duguit and the German Property Law Tradition* [w:] *Léon Duguit and the Social Obligation Norm of Property*, red. P. Babie, J. Viven-Wilksch, Singapore 2019, s. 96; R. Grawert, op.cit., s. 530–531.

¹⁰ P. Badura, *Eigentum im Verfassungsrecht der Gegenwart*, München 1972, s. 5.

¹¹ Ch. Engel, op.cit., s. 67; P. Badura, *Das Prinzip der Sozialen Grundrechte und Seine Verwirklichung im Recht der Bundesrepublik Deutschland*, „Der Staat” 14, No. 1 (1975), s. 17, 31. Konstytucja niemiecka nie stanowi zasady państwa socjalnego wprost. Wprowadza ją jednak w sposób pośredni, posługując się takimi pojęciami jak „socjalne państwo federalne” (*sozialer Bundesstaat*) czy „socjalne państwo prawne” (*sozialer Rechtsstaat*). M.G. Schmidt, *Verfassungsprinzipien und Verfassungswirklichkeit*, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1, s. 25.

społeczno-gospodarczy Niemiec ma więc charakter „społeczno-wolnościowy”. Oprócz zasad gospodarki rynkowej i liberalizmu ekonomicznego, bazuje on również na takich wartościach jak dobrobyt czy bezpieczeństwo społeczne¹². Stworzenie warunków oraz kreowanie dobrobytu jest przede wszystkim zadaniem ustawodawcy oraz rządzących. Mają oni obowiązek w jak najpełniejszym stopniu wypełniać postulaty natury społecznej, jednak przy zachowaniu możliwie największej wolności obywateli oraz uwzględniając ograniczenia finansów państwa¹³. *Soziale Staatsziel* („socjalny cel państwa”) oznacza „obowiązek troski państwa o sprawiedliwy porządek społeczny”. Opiera się on na ochronie jednostek słabszych, proporcjonalnym rozkładzie obciążeń i sprawiedliwym poszanowaniu interesów wszystkich obywateli. Obywatel natomiast, w ramach przysługujących mu wolności posiada także obowiązki, może być przykładowo ograniczany wymogami dyktowanymi przez interes wspólnoty (tzw. *Sozialbindung* – „społeczne związanie”)¹⁴.

III. Pojęcie własności i charakter jej gwarancji

Artykuł 14 ust. 1 stanowiący: „Gwarantuje się prawo własności i dziedziczenia. Ich treść i granice określają ustawy” wprowadza gwarancję własności prywatnej do ustroju państwa. Uznawana jest ona za „zasadnicze rozstrzygnięcie” (*Grundsatzentscheidung*) odnoszące się do systemu społeczno-gospodarczego RFN¹⁵. Stanowi wartość komplementarną i uzupełniającą w stosunku do innych praw i wolności zawartych w niemieckiej ustawie zasadniczej. Własność

¹² P. Badura, *Das Prinzip...*, s. 21–22.

¹³ T. Fleiner, L.R. Basta-Fleiner, *Allgemeine Staatslehre- über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt*, Berlin-Heidelberg 2004, s. 186–187. M. Bożek, op.cit., s. 33.

¹⁴ S. Frech, *Das Sozialstaatsprinzip*, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1, s. 50. D. Janicka, op.cit., s. 100. H.F. Zacher, *Freiheits- und Sozialrechte im modernen Verfassungsstaat*, [w:] *Christliches Gesellschaftsdenken im Umbruch*, red. S.-E. Szydzik, Regensburg 1977, s. 98. Zwrot *Sozialbindung* tłumaczę za Marcinem Romanowskim: M. Romanowski, *Kształtowanie się gwarancji własności jako instytucji w niemieckim porządku konstytucyjnym*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2012, nr 12/1, s. 155.

¹⁵ O. Depenheuer, *Entwicklungslinien des verfassungsrechtlichen Eigentumsschutzes in Deutschland 1949–2001*, [w:] *Bericht zur Lage des Eigentums*, red. T. v. Danwitz, O. Depenheuer, Ch. Engel, Berlin-Heidelberg 2002, s. 114.

łączy się tu z wcześniej wskazanymi wartościami, czyli ochroną godności jednostki ludzkiej i zapewnieniem jej możliwości swobodnego rozwoju oraz wolności. Rozumiana jest jako „realizacja wolności w odniesieniu do rzeczy”¹⁶.

W orzeczeniach FTK dużą rolę odgrywa podkreślenie autonomii jednostki, akcentowana jest funkcja ochronna i wolnościowa prawa własności¹⁷. W postanowieniu z 16 marca 1971 r., FTK podniósł również rolę „własnej pracy i starania” (*eigene Arbeit und Leistung*) jako źródeł jej pozyskiwania¹⁸. Z drugiej strony, jak zauważa Peter Badura, wyżej wskazane „indywidualistyczne” rozumienie prawa własności, doznaje stopniowania zależnego od społecznego znaczenia jej przedmiotu. Innym będzie więc np. znaczenie własności rzeczy ruchomej, a inne znaczenie własności gruntu (o czym dalej)¹⁹.

Zgodnie z art. 14 ust. 1, zadanie określenia zakresu prawa własności należy do niemieckiego ustawodawcy²⁰. W postanowieniu z 17 listopada 1966 r. FTK uznał, iż w niemieckim porządku nie istnieje coś takiego jak „absolutne” pojęcie własności. To właśnie zadaniem ustawodawcy jest określić jego zakres i granice. Czyniąc to, musi brać on pod uwagę wszelkiego rodzaju uwarunkowania natury społecznej, politycznej i gospodarczej, istniejące w danym momencie²¹. Funkcją art. 14 jest natomiast ochrona

¹⁶ H.J. Wieling, *Sachenrecht*, Bd. I, *Sachen, Besitz und Rechte an beweligen Sachen*, Berlin-Heidelberg 1990, s. 250. Postanowienie FTK z 7 lipca 1971 r., sygn. akt 1 BvR 265/66, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv031229.html> (8.09.2020). Por. J.W. Tkaczyński, *Prawo ustrojowe Niemiec*, Kraków 2015, s. 133. Wyrok FTK z 18 grudnia 1968 r., sygn. akt 1 BvR 638, 673/64 und 200, 238, 249/65, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv024367.html> (8.09.2020). Por. E. Niebler, *Die Sozialbindung des Eigentums nach der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, „Fortwissenschaftliches Centralblatt” 1982, nr 101, s. 229.

¹⁷ P. Badura, *Zur Lehre von der verfassungsrechtlichen Institutsgarantie des Eigentums, betrachtet am Beispiel des „geistigen Eigentums”*, [w:] *Festschrift für Theodor Maunz zum 80. Geburtstag am 1. September 1981*, red. P. Lerche, H. Zacher, P. Badura, München 1981, s. 11–12.

¹⁸ Postanowienie FTK z 16 marca 1971 r., sygn. akt 1 BvR 52, 665, 667, 754/66, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv030292.html> (16.09.2020). O. Kimminich, *Das Eigentum in der Spannung zwischen Freiheit und Sozialbindung*, [w:] *Persönlichkeit, Familie, Eigentum, Grundrechte aus der Sicht der Sozial- und Verhaltenswissenschaften*, red. E.-J. Lampe, Wiesbaden 1987, s. 343.

¹⁹ P. Badura, *Zur Lehre...*, s. 12.

²⁰ R. Will, *Eigentumstransformation unter dem Grundgesetz*, Antrittsvorlesung 29. Juni 1995, Humboldt-Universität zu Berlin, Juristische Fakultät, H. 70, Berlin 1996, s. 19.

²¹ J. Leibiger, *Zukunft Eigentum. Wem gehört Republik?*, Berlin 2011, s. 73; M. Romanowski, *op.cit.*, s. 152–153. Postanowienie FTK z 17 listopada 1966 r., sygn. akt 1 BvL 10/60, <https://opinioiris.de/entscheidung/1433> (16.09.2020).

wszystkiego tego, co określone zostanie pojęciem własności. Mowa tutaj nie tylko o rzeczach, ale również o wszelkich innych „zjawiskach” posiadających wartość majątkową, przynależnych uprawnionemu do prywatnego użytku i własnej dyspozycji²². Ustawodawca nie jest jednak nieograniczony w swojej kompetencji określania prawa własności. Wiąże go przede wszystkim konstytucyjny wymóg jej ochrony jak i inne normy konstytucyjne (np. zasada równości)²³. Nie jest zadaniem niniejszej wypowiedzi przytaczanie wszystkich przykładów definiowania własności funkcjonujących w niemieckim porządku prawnym. Warto jednak wskazać na prawo najmu mieszkania, które FTK uznał za własność prywatną w rozumieniu konstytucyjnym²⁴.

IV. Społeczny wymiar własności prywatnej

Nawiązując do art. 14 ust. 2, wskazać należy po pierwsze na różnice w zakresie znaczenia i roli prawa własności na gruncie niemieckiego prawa konstytucyjnego i prawa cywilnego. Przepis ten stanowi: „Własność zobowiązuje. Korzystanie z własności powinno służyć zarazem dobru ogółu”. Natomiast zgodnie z § 903 niemieckiego Kodeksu Cywilnego (dalej: BGB) „Właściciel rzeczy może, o ile nie sprzeciwia się temu ustawa albo prawa osób trzecich, z rzeczą robić to co mu się podoba i inne osoby wykluczyć od wszelkich oddziaływań na nią”²⁵. Przepis ten, nazywany *magna charta* prawa własności,

²² W. Geiger, *Die Eigentumsgarantie des Artikels 14 (GG) und ihre Bedeutung für den sozialen Rechtsstaat*, [w:] *Eigentum und Eigentümer in unserer Gesellschaftsordnung*, Veröffentlichungen der Walter-Raymond-Stiftung, Bd. 1, Wiesbaden 1960, s. 189; V. Epping, *Grundrechte*, Berlin–Heidelberg 2004, s. 165.

²³ M. Romanowski, op.cit., s. 148; H.J. Wieling, op.cit., s. 253.

²⁴ Postanowienie FTK z 26 maja 1993 r., sygn. akt 1 BvR 208/93, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv089001.html> (8.09.2020). H. Hofmann, *Eigentumsgarantie, Erbrecht und Enteignung*, [w:] *GG Kommentar zum Grundgesetz*, red. H. Hofmann, H.-G. Henneke, Köln 2018, s. 720. Krytyka z jaką spotkało się to orzecznictwo dowodzi tylko jak dynamicznym pojęciem na gruncie prawa niemieckiego jest własność. O. Depenheuer, op.cit., s. 128–129; P. Badura, *Eigentum*, [w:] *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, red. E. Benda, W. Maihofer, H.-J. Vogel, Berlin–New York 1994, s. 350–351.

²⁵ *Niemiecki Kodeks Cywilny wraz z Ustawą Wprowadzającą*, cz. 2, tłum. H. Damm, K. Gerschel, Bydgoszcz 1922, s. 15.

odwołuje się do indywidualistycznego, „klasycznego” jej rozumienia²⁶. Konstytucyjne pojęcie własności nawiązuje do pojęcia cywilnoprawnego, przede wszystkim w zakresie wymogu swobodnego dysponowania przedmiotem własności. Jest ono jednak szersze. O ile to wywodzące się z BGB odnosi się do rzeczy ruchomych i nieruchomości, o tyle konstytucyjne pojęcie własności zostało poszerzone także o pojęcia z zakresu prawa publicznego²⁷. Ponadto na gruncie § 903 BGB uznaje się, że wszelkie ograniczenia prawa własności stanowią wyjątek. Natomiast art. 14 ust. 2 wprowadza immanentne ograniczenie prawa własności, wspomniane już „społeczne związanie”²⁸.

Analizę wyrażonego w art. 14 ust. 2 „społecznego związania” prawa własności rozpocząć należy jednak od wskazania jej związzków z klauzulą państwa socjalnego. Jak już zauważono, zgodnie z tą zasadą, celem państwa powinno być osiągnięcie możliwie najbardziej sprawiedliwego porządku społecznego. Na gruncie art. 14 chodzi tu również o niwelowanie napięć społecznych między tymi, którzy posiadają własność, a tymi którzy ją nie dysponują. Zadaniem państwa socjalnego jest bowiem wspieranie takiego wzrostu ekonomicznego który będzie łączył się z poprawą jakości życia obywateli²⁹. Podkreślana jest również rola przedsiębiorstw jako nie tylko przedmiotów prawa własności i „narzędzi” przynoszących zysk ich właścicielom, lecz również jako podmiotów spełniających funkcje społeczne, dostarczających chociażby pracownikom i ich rodzinom środków utrzymania³⁰.

W korzystaniu ze swojej własności, właściciel musi więc brać pod uwagę również interes wspólnoty. Własność prywatna nie jest prawem nie-

²⁶ O. Depenheuer, op.cit., s. 124, 189; M. Romanowski, op.cit., s. 151–152.

²⁷ Ch. Engel, op.cit., s. 31. Jak zauważyli sędziowie z Karlsruhe, „Cywilnoprawny ład własnościowy nie ma wyłącznego charakteru dla treści i zakresu własności”: Postanowienie FTK z 15 lipca 1981 r., sygn. akt 1 BvL 77/78, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv058300.html> (10.09.2020). Postanowienie to określa się również jako tzw. *Naßauskiesungbeschluß* lub *Naßauskiesung*. Por. M. Romanowski, op.cit., s. 153–154.

²⁸ E. Klunzinger, *BGB-Sachenrecht, Verfahrensrecht, Rechtsformen der Unternehmen*, Wiesbaden 1977, s. 3; O. Kimminich, op.cit., s. 336–337.

²⁹ F.K. Kübler, »*Eigentum verpflichtet*« — *eine zivilrechtliche Generalklausel?*, „Archiv für die civilistische Praxis”, 159. Bd., H. 3/4 (1960/1961), s. 260; M. Wulf-Mathies, *40 Jahre Grundgesetz-40 Jahre Sozialstaat*, überarbeitete Fassung eines Vortrags bei der Friedrich-Ebert-Stiftung im März 1989 in Bonn, s. 313–314.

³⁰ P. Badura, *Eigentum im Verfassungsrecht...*, s. 25.

ograniczonym, funkcjonuje bowiem w określonej rzeczywistości wspólnoty społecznej³¹. Jak zauważa Otto Kimminich, korzystanie z własności nie ma tylko „wymiaru negatywnego” czyli ochrony przed naruszeniami ze strony osób trzecich. Właściciel zobowiązany jest również „pozytywnie”, a więc tak korzystać ze swej własności, aby przyczyniało się to do dobra ogółu. Co więcej, według Alberta Kröllsa, „normalne i racjonalne” korzystanie z własności prywatnej dobru ogółu w istocie się nie sprzeciwia³². W postanowieniu z 4 lutego 1975 r., FTK podniósł, iż nie jest prawem właściciela wykorzystywać „od razu i maksymalnie” każdą nadającą się okazję do korzystniejszego wykorzystania swej własności. Pogląd ten został później podzielony przez Federalny Trybunał Sprawiedliwości (dalej: FTS) w wyroku z 16 lipca 1993 r.³³ W innym postanowieniu z 12 stycznia 1967 r., sędziowie z Karlsruhe w odniesieniu do gwarancji i porządku prawa własności z art. 14 stwierdzili: „Znajduje się w nim niezgoda na taki ład własnościowy, w którym interesy indywidualne mają bezwarunkowe pierwszeństwo w stosunku do interesów wspólnoty”³⁴.

Wynikające z art. 14 ust. 2 „społeczne związanie” traktować należy, podobnie jak pozostałe normy wynikające z praw podstawowych, jako „drogowskaz” i moralne zobowiązanie wobec jednostek i organów stosujących prawo, ale przede wszystkim wobec ustawodawcy wypełniającego to zobowiązanie treścią normatywną w warunkach demokracji parlamentarnej³⁵. Podążać powinien on drogą kompromisu między indywidualistycznym a kolektywistycznym pojmowaniem własności oraz mieć na celu wykreowanie takie-

³¹ V. Epping, op.cit., s. 180.

³² O. Kimminich, op.cit., s. 347; A. Krölls. *Das Grundgesetz als Verfassung des staatlich organisierten Kapitalismus*, Wiesbaden 1988, s. 129–130.

³³ Postanowienie FTK z 4 lutego 1975 r., sygn. akt 2 BvL 5/74, <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv038348.html> (8.09.2020). Wyrok FTS z 16 lipca 1993 r., sygn. akt III ZR 60/92, <https://research.wolterskluwer-online.de/document/fe03d851-d865-4f09-9f59-798813c6b65a> (8.09.2020). J. Lege, *Art. 14 GG für Fortgeschrittene. 45 Fragen zum Eigentum, die Sie nicht überall finden. Unter besonderer Berücksichtigung des Baurechts*, „ZJS” 2012, nr 1, s. 47.

³⁴ Postanowienie FTK z 12 stycznia 1967 r. sygn. akt. 1 BvR 169/63, <https://opiniojuris.de/entscheidung/1436> (10.09.2020). Por. Ch. Engel, op.cit., s. 12.

³⁵ P. Badura, *Eigentum im Verfassungsrecht...*, s. 12. O. Depenheuer, op.cit., s. 189–190. M. Löhnig, *The Social Function of Property in German Law*, [w:] *Léon Duguit and the Social...*, s. 107.

go porządku społeczno-gospodarczego, który cechować się będzie pokojem i sprawiedliwością społeczną³⁶.

V. Dobro ogółu a własność nieruchomości

W przytaczonym już orzeczeniu *Naßauskiesung* znajduje się stwierdzenie, iż wprowadzając unormowanie z art. 14 ust. 2 zd. 2, ustrojodawca odnosił się przede wszystkim do własności nieruchomości³⁷. W doktrynie niemieckiej dominuje pogląd, że nie jest możliwym całkowite oderwanie indywidualistycznego prawa własności nieruchomości od wynikających z niego uwarunkowań społecznych³⁸. Ponadto socjalna funkcja własności jest charakterystyczna nie tylko dla relacji majątkowych na linii państwo-obywatel. Przeciwnie, ma swój wymiar cywilnoprawny³⁹. W orzeczeniu *Hamburgisches Deichordnungsgesetz* stwierdzono, iż zarówno prawo własności jak i jego sprawiedliwe społecznie wykonywanie winny być zapewniane w sposób równoprawny. Ustawodawca jest więc zobowiązany w sposób proporcjonalny i bez żadnej dyskryminacji brać pod uwagę interesy wszystkich właścicieli. Poglądy te nabierają dużego znaczenia w kontekście zapewniania potrzeb mieszkaniowych. Własność nieruchomości jest więc uznawana za ważną z punktu widzenia jej znaczenia społecznego⁴⁰.

Z prawem własności nieruchomości i jego społecznym oddziaływaniem, łączy się pojęcie tzw. „sytuacyjnego związania własności” (*„Situationsgebundenheit des Eigentums”*). Oznacza ono, iż ustawodawca wypełniający treścią prawo własności, winien mieć na uwadze również uwarunkowania faktyczne danych przypadków⁴¹. Stworzone w praktyce orzeczniczej pojęcie „związania sytuacyjnego” nawiązuje więc do „społecznej funkcji nieruchomości

³⁶ H.J. Wieling, op.cit., s. 252; O. Depenheuer, op.cit., s. 112–113; Postanowienie FTK z 15 lipca 1981 r., sygn. akt 1 BvL 77/78; R. Schmidt, *Öffentliches Wirtschaftsrecht. Allgemeiner Teil*, Berlin-Heidelberg 1990, s. 137–139.

³⁷ <https://opiniouris.de/entscheidung/1436> (10.09.2020).

³⁸ T. Fleiner, L.R. Basta Fleiner, op.cit., s. 184.

³⁹ F.K. Kübler, op.cit., s. 256.

⁴⁰ <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv024367.html> (10.09.2020). M. Löhnig, op.cit., s. 119–120.

⁴¹ Najlepszymi przykładami są tu wymogi ochrony środowiska.

gruntowej”. Odnosi się też do pojęcia „racjonalnego właściciela”, biorącego pod uwagę fakt osadzenia jego własności w określonej rzeczywistości wspólnotowej (społecznej)⁴².

Podobnie jak w Polsce, w Niemczech wolność zabudowy gruntu może być ograniczana. Mowa tu o uregulowaniach federalnych i krajowych wprowadzających określone wymogi dotyczące zabudowy gruntu (§ 30 ust. 1 ustawy z 23 czerwca 1960 r. *Baugesetzbuch* – dalej: Kodeks Budowlany)⁴³. Unormowania Kodeksu Budowlanego są warte wskazania z dwóch powodów. Po pierwsze, dostrzec tu można realizację przez ustawodawcę konstytucyjnego obowiązku wypełnienia treścią pojęcia własności. Po wtóre, jego przepisy odnoszą się wprost do „społecznego związania” prawa własności. Prawo właściciela doznaje na ich podstawie ograniczeń wynikających z relatywnego interesu dobra wspólnego⁴⁴.

Już § 1 ust. 7 Kodeksu Budowlanego stanowi, iż „przy sporządzaniu planów zabudowy należy w sposób sprawiedliwy równoważyć interesy prywatne i publiczne”⁴⁵. Przepis ten stanowi o „sprawiedliwym” równoważeniu interesów ogółu i interesów jednostki. Nie ma więc mowy o niejako „automatycznym” priorytecie interesu publicznego czy indywidualnego⁴⁶. Kolejnym przykładem jest § 34 ust. 1 tej ustawy odnoszący się do dopuszczalności zabudowy w miejscu, gdzie już istnieją inne budynki. Co do zasady stanowi on, iż zabudowa taka jest dopuszczalna, jeżeli m.in. „wpisuje się ona w specyfikę najbliższego otoczenia”. Ponadto ten sam przepis stanowi, iż „ogólny krajobraz danego miejsca nie może być naruszany”⁴⁷.

Przykładem ograniczenia prawa własności prywatnej w odniesieniu do własności nieruchomości jest także ustawa z 14 lipca 1953 r. – *Flurbereinigungsgesetz* (dalej: ustawa o scalaniu gruntów)⁴⁸. Odwołanie do interesu

⁴² V. Epping, op.cit., s. 181–182; P. Badura, *Eigentum...*, s. 374–375.

⁴³ <https://www.gesetze-im-internet.de/bbaug/BJNR003410960.html> (10.09.2020).

⁴⁴ J. Lege, op.cit., s. 45; O. Depenheuer, op.cit., s. 172–173.

⁴⁵ https://www.gesetze-im-internet.de/bbaug/___1.html (10.09.2020).

⁴⁶ E. Schmidt-Aßmann, *Das allgemeine Verwaltungsrecht als Ordnungs idee – Grundlagen und Aufgaben der verwaltungsrechtlichen Systembildung*, Berlin-Heidelberg 1998, s. 135, 137.

⁴⁷ https://www.gesetze-im-internet.de/bbaug/___34.html (10.09.2020). Warto jednak pamiętać, że Kodeks Budowlany w §34 ust. 3a wprowadza wyjątki od zasady „wpisywania się w otoczenie”, np. przy realizacji celu gospodarczego. Są to jednak wyjątki od zasady.

⁴⁸ <https://www.gesetze-im-internet.de/flurbg/BJNR005910953.html> (10.09.2020).

ogółu zawarte zostało w § 37. Stanowi on, że „obszar scalania gruntów” jest wyznaczany przy wzięciu pod uwagę nie tylko interesów poszczególnych zainteresowanych podmiotów, ale również tego „co wymaga dobro ogółu”⁴⁹. Do tych stwierdzeń nawiązuje postanowienie FTK z 12 stycznia 1967 r. Podniesiono w nim, że obrót i wykonywanie prawa własności gruntu nie podlega tym samym uwarunkowaniom co obrót „innym kapitałem”. Więcej, że sprawiedliwy porządek społeczny wymaga, aby w tym przypadku silniej akcentować interesy wspólnoty⁵⁰.

VI. Problematyka wywłaszczenia

Zgodnie ze art. 14 ust. 3 zd. 1, „Wywłaszczenie jest dopuszczalne tylko dla dobra ogółu. Może ono nastąpić jedynie w oparciu o przepisy ustawy, która określi też rodzaj i rozmiar odszkodowania”. Przytoczenie ostatniego ustępu badanego przepisu jest ważne, bowiem i w tym przypadku następuje odwołanie się niemieckiego ustrojodawcy do pojęcia dobra ogółu. Ust. 3 art. 14 stanowi więc, że wywłaszczenie dopuszczalne jest tylko dla realizacji dobra wspólnoty (dobra ogółu) i na podstawie ustawy (dokładnie: „przez ustawę lub na podstawie ustawy”, tzw. *Legalentneigung* i tzw. *Administrativentneigung*)⁵¹. Konkretny przypadek wywłaszczenia zawsze musi posiadać więc oparcie ustawowe. Niedozwolone jest również wywłaszczenie bez odszkodowania, które także musi być regulowane ustawą (tzw. *Junktim-Klausel*)⁵².

Omawiając konstrukcję wywłaszczenia na gruncie art. 14, należy po pierwsze odnieść się do różnicy instytucji prawnych wynikających z jego ust. 2 i ust. 3. Obydwa przepisy dopuszczają ograniczenia prawa własności, jednak są to ograniczenia całkowicie różne. Omówiona już instytucja z art. 14 ust. 2 ma generalny i abstrakcyjny charakter. Co do zasady nie uprawnia również

⁴⁹ Ibidem; Por. H.-H. Hartwich, *Sozialstaatspostulat und gesellschaftlicher status quo*, Opladen 1978, s. 206.

⁵⁰ Postanowienie FTK z 12 stycznia 1967, sygn. akt I BvR 169/63; Por. E. Niebler, op.cit., s. 231–232.

⁵¹ P. Badura, *Eigentum...*, s. 364; V. Epping, op.cit., s. 175.

⁵² V. Epping, op.cit., s. 187–188; O. Depenheuer, op.cit., s. 187–188; H.J. Wieling, op.cit., s. 256. W kontekście wywłaszczenia pamiętać należy również o art. 15 dopuszczającym tzw. „Uspołecznienie”.

właściciela do żądania odszkodowania. Art. 14 ust. 3 odnosi się natomiast do konkretnych przypadków, spełniających przewidziane przesłanki oraz wprowadza obowiązek odszkodowania⁵³.

Tło dla powyższych rozważań stanowi również spór jaki FTK toczył z FTS w kwestii pojęcia wywłaszczenia. W tym przypadku FTS stał na bardziej „indywidualistycznym” stanowisku ochrony własności prywatnej. Posługiwał się więc „szerokim” pojęciem wywłaszczenia. Prawo do odszkodowania przyznawał przykładowo w sytuacji, w której właściciel nieruchomości gruntowej nie mógł wykorzystywać jej w sposób gospodarczy tak, jakby sobie tego życzył. Temu stanowisku sprzeciwił się FTK, wprowadzając własne pojęcie wywłaszczenia⁵⁴. W postanowieniu *Naßauskiesung*, FTK odnosząc się do kwestii wywłaszczenia potwierdził różnicę między „społecznym związaniem” oraz wywłaszczeniem. Zostało tu ono zdefiniowane jako takie ograniczenie prawa własności, które wykracza poza granice dozwolonego „społecznego związania”⁵⁵. FTK dopuszcza więc takie ograniczenie prawa własności, które jako wynikające z jej społecznego wymiaru, nie będzie uzasadniać prawa do odszkodowania.

W kontekście wywłaszczenia i również jego społecznego wymiaru, należy odnieść się do jego wysokości. Na gruncie niemieckiej konstytucji, nie ulega wątpliwości, że wysokość odszkodowania (lub sposób jego obliczenia) powinny znajdować oparcie w ustawie, która „określa rodzaj i rozmiar odszkodowania” (Art. 14 ust. 3 zd. 2). W przypadku braku takiego uregulowania, ustawa jest niezgodna z konstytucją. Ustalenie wysokości odszkodowania za dokonane wywłaszczenie powinno dokonać się w oparciu o „sprawiedliwą ocenę interesów ogółu oraz osób zainteresowanych”. W warunkach gospodarki wolnorynkowej „sprawiedliwa cena” oznacza cenę ustaloną poprzez rynek⁵⁶. Widać tu znowu nawiązanie do społecznego wymiaru, w tym przypadku wywłaszczanej, własności. Podkreśla się, że odszkodowanie (jego rozmiar) nie służy tylko interesom wywłaszczanego właściciela, lecz musi być

⁵³ J. Rozek, *Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung*, Tübingen 1998, s. 20–21.

⁵⁴ J. Lege, *op.cit.*, s. 44.

⁵⁵ <https://www.servat.unibe.ch/dfr/bv058300.html> (11.09.2020); O. Depenheuer, *op.cit.*, s. 136, 188.

⁵⁶ V. Epping, *op.cit.*, s. 189; O. Depenheuer, *op.cit.*, s. 198.

ustalane również przy poszanowaniu interesów ogółu. Nakaz „sprawiedliwej oceny” traktowany jest jako droga środka między obowiązkiem tzw. „pełnego odszkodowania” a nieograniczoną swobodą decyzyjną ustawodawcy w zakresie regulacji odnoszących się do jego wysokości⁵⁷.

VII. Podsumowanie

Analiza przeprowadzona wyżej pozwala na wysnucie szeregu wniosków, odnoszących się do społecznego wymiaru własności prywatnej w kontekście art. 14 konstytucji RFN. Przede wszystkim, norma art. 14 stanowi komplementarną część, nie tylko systemu praw podstawowych, ale i systemu gospodarczo-społecznego. Jako prawo podstawowe spełnia funkcję gwarancyjną, jest również apelem moralnym do rządzących i obywateli, odzwierciedlając wartości przyjęte przez społeczeństwo. Pojęcie własności prywatnej łączy się również z przyjętą w Niemczech zasadą państwa socjalnego, dbającego o utrzymanie sprawiedliwego porządku społecznego. Obrazuje to zwrot „własność zobowiązuje”, który Helmut Ridder słusznie przyrównuje do maksymy „*noblesse oblige*”⁵⁸. Jednostka (właściciel) posiada więc prawo własności prywatnej, ale musi pamiętać, że korzysta z niego w określonej rzeczywistości społecznej oraz szanować ją. W społeczeństwie przysługują jej wobec tego prawa, ale i obowiązki. Wreszcie, regulacja prawa własności na gruncie art. 14 wyraża swoisty „spór”, jest próbą znalezienia *equilibrium* między prymatem własności prywatnej a jej społecznym znaczeniem, między interesem jednostki a interesem wspólnoty. Przykładem tego dążenia jest też odróżnienie „społecznego związania” oraz wyłączenia. Kończąc należy wskazać, że ustawodawca niemiecki wypełnia treścią nakaz „*Sozialbindung*” również w swej działalności prawodawczej. Przykładem są tu przepisy Kodeksu Budowlanego. Własność nieruchomości, jako posiadająca duże znaczenie społeczne, doznaje w tym przypadku ograniczeń mających strzec interesów ogółu – wspólnoty. Dopełnieniem jest tu działalność orzecznicza FTK, potwierdzająca duże znaczenie społeczne

⁵⁷ Z.A. Maciąg, *Kształtowanie Zasad Państwa Demokratycznego, Prawnego i Socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998, s. 431; O. Depenheuer, op.cit., s. 197.

⁵⁸ H. Ridder, op.cit., s. 112–113.

własności nieruchomości oraz uznająca również prawo najmu mieszkania za odpowiadające prawu własności⁵⁹.

Literatura

- Alexy R., *Die Konstruktion der Grundrechte*, [w:] *Grundrechte, Prinzipien und Argumentation*, red. L. Clerico, J.-R. Sieckmann, Baden-Baden 2009.
- Badura P., *Das Prinzip der Sozialen Grundrechte und Seine Verwirklichung im Recht der Bundesrepublik Deutschland*, „Der Staat” 1972, 14, No. 1.
- Badura P., *Eigentum im Verfassungsrecht der Gegenwart*, München 1972.
- Badura P., *Eigentum*, [w:] *Handbuch des Verfassungsrechts der Bundesrepublik Deutschland*, red. E. Benda, W. Maihofer, H.-J. Vogel, Berlin–New York 1994.
- Badura P., *Zur Lehre von der verfassungsrechtlichen Institutsgarantie des Eigentums, betrachtet am Beispiel des „geistigen Eigentums”*, [w:] *Festschrift für Theodor Maunz zum 80. Geburtstag am 1. September 1981*, red. P. Lerche, H. Zacher, P. Badura, München 1981.
- Borowski M., *Abwehrrechte als grundrechtliche Prinzipien*, [w:] *Die Prinziptheorie der Grundrechte*, red. J.-R. Sieckmann, Baden-Baden 2007.
- Bożek M., *System Konstytucyjny Republiki Federalnej Niemiec*, Warszawa 2017.
- Depenheuer O., *Entwicklungslinien des verfassungsrechtlichen Eigentumsschutzes in Deutschland 1949–2001*, [w:] *Bericht zur Lage des Eigentums*, red. T. v. Danwitz, O. Depenheuer, Ch. Engel, Berlin-Heidelberg 2002.
- Di Fabio U., *Grundrechte als Werteordnung*, „Juristen Zeitung”, 9.01.2004, Jahrg. 59, Nr. 1.
- Epping V., *Grundrechte*, Berlin-Heidelberg 2004.
- Fleiner T., Basta-Fleiner L.-R., *Allgemeine Staatslehre- über die konstitutionelle Demokratie in einer multikulturellen globalisierten Welt*, Berlin–Heidelberg 2004.
- Frech S., *Das Sozialstaatsprinzip*, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1.
- Geiger W., *Die Eigentumsgarantie des Artikels 14 (GG) und ihre Bedeutung für den sozialen Rechtsstaat*, [w:] *Eigentum und Eigentümer in unserer Gesellschaftsordnung*, Veröffentlichungen der Walter-Raymond-Stiftung, Bd.1, Wiesbaden 1960.
- Glaeßner G.-J., *Grundrechte und die Werteordnung des Grundgesetzes*, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1.
- Grawert R., *Das Grundgesetz im Lichte seiner Grundrechte*, „Der Staat” 2010, No. 4 (49).
- Hartwich H.-H., *Sozialstaatspostulat und gesellschaftlicher status quo*, Opladen 1978.

⁵⁹ Warto pamiętać, że w Niemczech najem lokali mieszkalnych jest o wiele bardziej popularny niż w Polsce. <https://www.money.pl/gospodarka/wiadomosci/arttykul/wlasnosc-mieszkania-wynajemuropa,85,0,2385749.html> (11.09.2020).

- Hofmann H., *Eigentumsgarantie, Erbrecht und Enteignung*, [w:] *GG Kommentar zum Grundgesetz*, red. H. Hofmann, H.-G. Henneke, Köln 2018.
- Janicka D., *Ustawa zasadnicza w praktyce Republiki Federalnej Niemiec (1949–1989)*, Toruń 2009.
- Kimminich O., *Das Eigentum in der Spannung zwischen Freiheit und Sozialbindung*, [w:] *Persönlichkeit, Familie, Eigentum, Grundrechte aus der Sicht der Sozial- und Verhaltenswissenschaften*, red. E.-J. Lampe, Wiesbaden 1987.
- Kischel U., *The Codification of Human Rights at the National and International Levels in Germany, Codification in International Perspective*, red. Wen-Yeu Wang, Heidelberg–New York–Dordrecht–London 2014.
- Klunzinger E., *BGB-Sachenrecht, Verfahrensrecht, Rechtsformen der Unternehmen*, Wiesbaden 1977.
- Konstytucja Niemiec*, tłum. B. Banaszak, A. Malicka, Warszawa 2008.
- Kröls A., *Das Grundgesetz als Verfassung des staatlich organisierten Kapitalismus*, Wiesbaden 1988.
- Kübler F.K., »Eigentum verpflichtet« — eine zivilrechtliche Generalklausel?, „Archiv für die civilistische Praxis”, 159. Bd., H. 3/4 (1960/1961).
- Lege J., *Art. 14 GG für Fortgeschrittene. 45 Fragen zum Eigentum, die Sie nicht überall finden. Unter besonderer Berücksichtigung des Baurechts*, „ZJS” 2012, nr 1.
- Leibiger J., *Zukunft Eigentum. Wem gehört Republik?*, Berlin 2011.
- Löhnig M., *The Social Function of Property in German Law*, [w:] *Léon Duguit and the Social Obligation Norm of Property*, red. P. Babie, J. Viven-Wilksch, Singapore 2019.
- Łuszczynska M., *Katolicka Nauka Społeczna – doktryna „per se” czy „per participationem”*, „Studia Iuridica Lublinensia” 2012, nr 17.
- Maciąg Z.A., *Kształtowanie Zasad Państwa Demokratycznego, Prawnego i Socjalnego w Niemczech (do 1949 r.)*, Białystok 1998.
- Niebler E., *Die Sozialbindung des Eigentums nach der Rechtsprechung des Bundesverfassungsgerichts*, „Fortwissenschaftliches Centralblatt” 1982, nr 101.
- Niemiecki Kodeks Cywilny wraz z Ustawą Wprowadzającą*, cz. 2, tłum. H. Damm, K. Gerschel, Bydgoszcz 1922.
- Raff M., *Duguit and the German Property Law Tradition* [w:] *Léon Duguit and the Social Obligation Norm of Property*, red. P. Babie, J. Viven-Wilksch, Singapore 2019.
- Ridder H., *Die soziale Ordnung des Grundgesetzes*, Opladen 1975.
- Romanowski M., *Kształtowanie się gwarancji własności jako instytucji w niemieckim porządku konstytucyjnym*, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2012, nr 12/1.
- Rozek J., *Die Unterscheidung von Eigentumsbindung und Enteignung*, Tübingen 1998.
- Schmidt M.G., *Verfassungsprinzipien und Verfassungswirklichkeit*, „Bürger & Staat” 2019, Jahrg. 69, H. 1.
- Schmidt R., *Öffentliches Wirtschaftsrecht. Allgemeiner Teil*, Berlin-Heidelberg 1990.

Schmidt-Aßmann E., *Das allgemeine Verwaltungsrecht als Ordnungsidee – Grundlagen und Aufgaben der verwaltungsrechtlichen Systembildung*, Berlin-Heidelberg 1998.

Tkaczyński J.W., *Prawo ustrojowe Niemiec*, Kraków 2015.

Tuleja P., *Normatywna treść praw jednostki w ustawach konstytucyjnych RP*, Warszawa 1997.

Wieling H.J., *Sachenrecht*, Bd. I, *Sachen, Besitz und Rechte an beweglichen Sachen*, Berlin-Heidelberg 1990.

Will R., *Eigentumstransformation unter dem Grundgesetz*, Antrittsvorlesung 29. Juni 1995, Humboldt-Universität zu Berlin, Juristische Fakultät, H. 70, Berlin 1996.

Wulf-Mathies M., *40 Jahre Grundgesetz-40 Jahre Sozialstaat*, überarbeitete Fassung eines Vortrags bei der Friedrich-Ebert-Stiftung im März 1989 in Bonn.

Zacher H.F., *Freiheits- und Sozialrechte im modernen Verfassungsstaat*, [w:] *Christliches Gesellschaftsdenken im Umbruch*, red. S.-E. Szydzik, Regensburg 1977.